ARCHEOLOGIE VE STŘEDNÍCH ČECHÁCH 9, 2005, str. 561–567, fototab. 4

INDICIE PODOBY VNITŘNÍ PLOCHY RANĚ STŘEDOVĚKÉHO HRADIŠTĚ V PRAZE-VINOŘI

Vladimír Daněček

Jedno z nejmladších pražských hradišť, nedotknuté dosud archeologickým výzkumem a úspěšně unikající jakýmkoliv historickým zmínkám, je známo pouze z morfologických popisů a povrchových sběrů (obšírnější shrnutí: *Sláma 1988*, 27–29, 62–64, vyhodnocené povrchové sběry: *Richterová 1984* a *1997*). Hradiště bývá spojováno se zajišťováním vojenských a hospodářských potřeb přemyslovského státu v 11. a 12. století a sama lokalizace nevelkého hradiště na spojnici Prahy se Starou Boleslaví nabádá k syntetickým interpretacím.

Hradiště, využívající plochý reliéf pískovcové tabulovité trojúhelníkovité ostrožny, je z větší části chráněné strmými svahy a skalkami obtékanými potoky a bažinami. Pouze od jihu, kde se krátkou základnou trojúhelníkovité dispozice otevírá do ploché krajiny, je jeho opevnění zesíleno zdvojením mohutných valů, které zde vytváří jakési samostatně opevněné malé předhradí. Obě opevněné plochy se obvykle označují jako Velké a Malé hradiště s celkovou uzavřenou plochou 4,6 ha (*obr. 1*; *fototab. 4:1*).

Malé hradiště s rozlohou 0,9 ha chránilo z větší části z krajiny jinak dobře přístupnou jižní část Velkého hradiště s plochou 3,7 ha. Souhrnná délka valového opevnění obou poloh čítá úctyhodných 940 m. Dva současně blízko sebe ležící průchody ve valech (SZ kout Malého a severně odtud v jižním valu Velkého hradiště) se pravděpodobně kryjí s původními vchody na hradiště. Menší průchod valem Velkého hradiště (či nějaké jiné technické řešení jej překonávající) lze předpokládat i v SV partii opevnění při severním hrotu plochy hradiště v místě horního ústí přitesané soutěsky sestupující k vydatným vrstevním pramenům (*obr. 1*; viz též *Daněček – Lutovský 2002*).

K INDICIÍM ZÁSTAVBY PLOCHY HRADIŠTĚ

Z posledních let opakovaných sběrů na ploše hradiště pocházejí nálezy a zjištění, které mohou doplnit současné poznání této opevněné polohy.

Počátkem února roku 2002 zde byl nalezen zlomek reliéfní podlahové románské dlaždice z pálené hlíny (*Daněček – Lutovský, 2002*). Poloha nálezu je vyznačena do situační kresby průběhu opevnění křížkem (*obr. 1*). Dlaždice byla nalezena na severovýchodním až východním okraji široké mělké deprese, která bývá

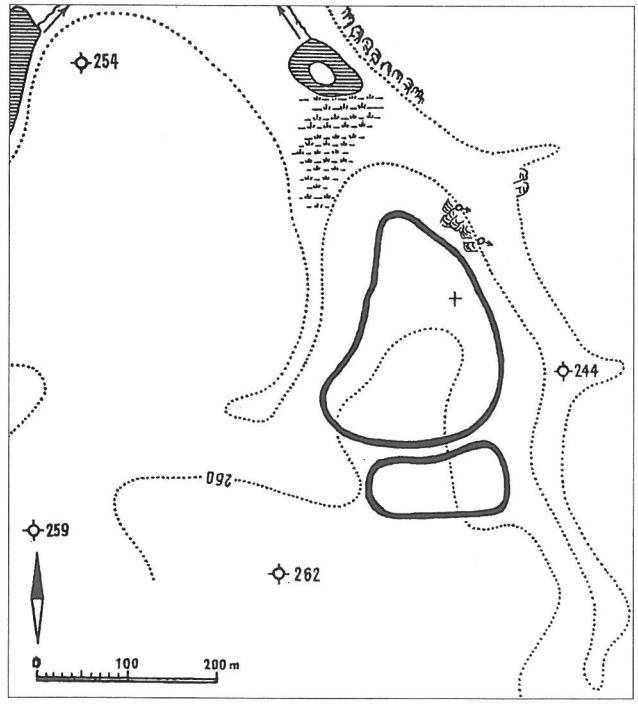

Obr. 1. *Praha-Vinoř. Schematický plán hradiště s vyznačením průběhu fortifikace, polohy nálezu dlaždice a opukového kvádříku (+) a dvou vrstevních pramenů při jeho severovýchodním obvodu. Podle J. Slámy, doplněno.*

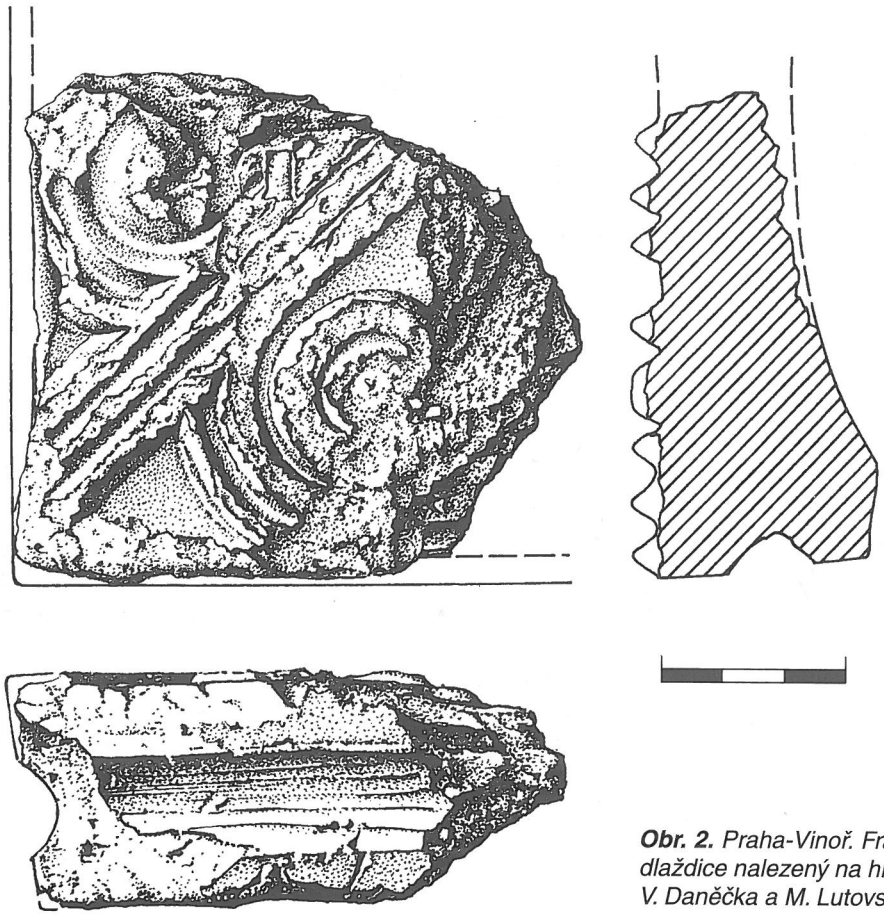

Obr. 2. *Praha-Vinoř. Fragment románské terakotové dlaždice nalezený na hradišti. Kreslil J. Bernat. Podle V. Daněčka a M. Lutovského.*

spojována (*Sláma 1988*, 63) s existencí tvrze a dvora, které jsou zde doloženy písemnými prameny v 16. a na počátku 17. století (*Sedláček 1998*, 176–177). Mírná prohlubeň v ploše hradiště nejspíše vznikla vytěžením zdiva a základů na stavby v okolí. Tvrz a dvůr přitom mohly vyrůst na místě starších staveb souvisejících s existencí hradiště, spekulativně snad s pojmutím částí staveb do hmoty těchto objektů.

Dlaždice (*obr. 2 – Daněček – Lutovský 2002*, obr. 2) je zachována zhruba v jedné čtvrtině. Jde o podlahovou dlaždici s motivem diagonálního kříže kombinovaného s palmetami (volutami) v srdčitých motivech (podle *Merhautové 1988*), případně označovanou jako dlaždice se stylizovanými trojlisty (typ 51 podle *Hejdová – Nechvátal 1970*).

Poměrně dobře jsou dochovány obě prožlabené vnější stěny a jimi sevřený roh dlaždice. V těchto partiích je pozorovatelná i původní úprava v podobě světle hnědé povrchové vrstvičky. Plasticky vystupující části reliéfu jsou do značné míry oprýskány (lépe dochována je pouze část jedné z volut), výše zmíněná povrchová úprava zůstala zachována v podkladové úrovni reliéfu. Původní povrch je – ovšem pouze v malé části – dochován i na prohloubené spodní straně dlaždice. Poměrně hrubý keramický materiál je promíšen výrazným kamenitým ostřivem (až do velikosti 4 mm). Maximální rozměry fragmentu jsou 90×79×39 mm. Předmět byl předán do sbírek Muzea hl. m. Prahy.

Jednoznačné a přímé analogie k nalezenému předmětu pocházejí z baziliky Ostrovského kláštera (*Hejdová – Nechvátal 1970*, 133, obr. 12:2, srovnání *Daněček – Lutovský 2002*). V rámci produkce ostrovské dílny, činné v rozmezí čtyřicátých let 12. století až k polovině 13. století, je tento konkrétní typ dlaždice po stránce výzdoby kladen do poslední čtvrtiny 12. století.

Při publikování tohoto nálezu (*Daněček – Lutovský, 2002*) byla diskutována možná vysvětlení přítomnosti zlomku dlaždice na hradišti. Závěry se přiklánějí spíše k umístění terakotové dlažby ve stavbě stojící přímo na hradišti, než že by se mohl zlomek případně dostat na opevněnou plochu ze vsi Vinoře. Zde je zhruba ve vzdálenosti 800 m od opevnění vystavěn původně tribunový románský kostel Povýšení

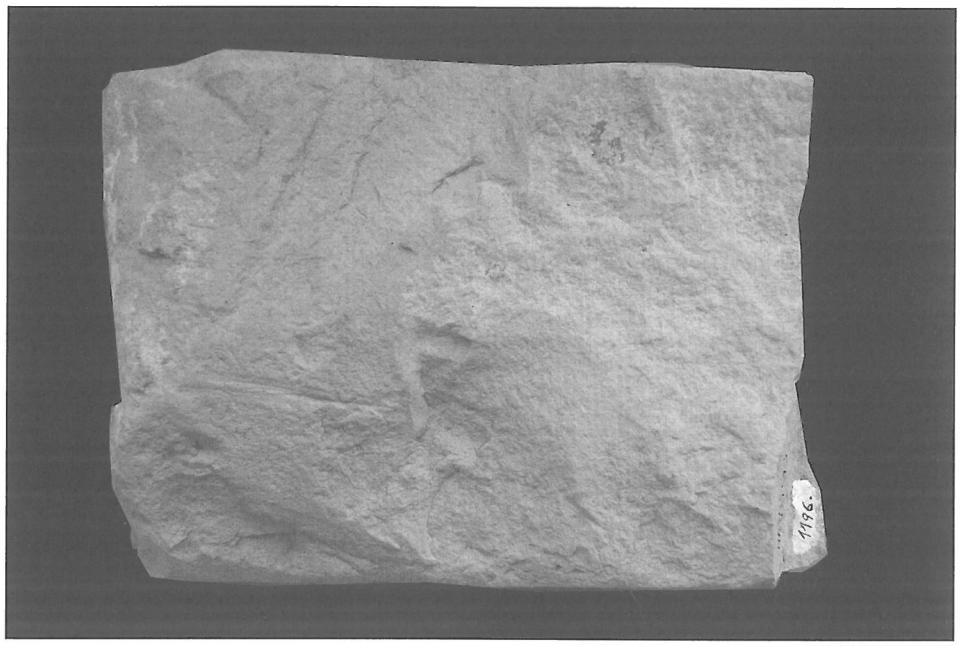

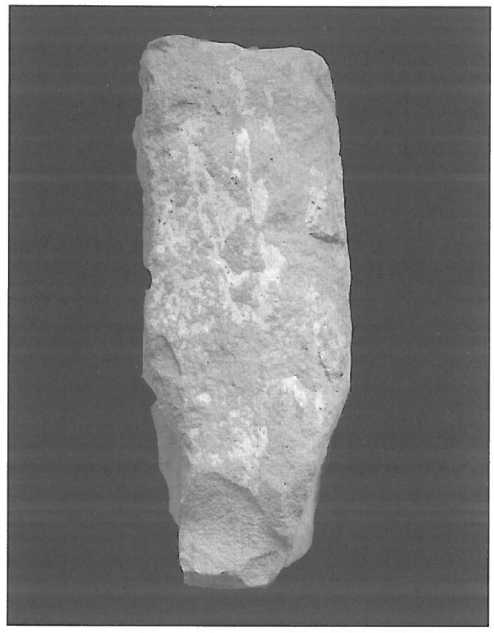

Obr. 3. a 4. *Praha-Vinoř. Fragment románského opukového kvádříku. Na bočním pohledu (obr. vpravo) je patrný bílý vápenný nátěr. Fotografie J. Brožek.*

sv. Kříže z poloviny 12. století, později radikálně přestavěný. Že by se však poměrně velký zlomek dlaždice dostal s odpadky či hnojem odtud až na hradiště, je málo pravděpodobné.

V době, do které nalezený zlomek náleží, tvořily terakotové dlažby výlučně doplněk sakrálních staveb. O existenci kostela na vinořském hradišti ovšem chybí jednoznačné doklady. V době o málo předcházející výrobu nalezené dlaždice byl v blízkém sousedství postaven kostel Povýšení sv. Kříže. Možná, že právě existence dvojice kostelů v relativně těsné blízkosti mohla, při současném chátrání a opuštění hradiště, přivodit i postupný zánik jedné ze sakrálních staveb, aniž se o její existenci musela dochovat jakákoliv zpráva. Chátrající stavba se mohla později stát součástí areálu tvrze s dvorem.

Předpoklad přítomnosti kostelní stavby na hradišti podporuje další povrchový nález z 15. 5. 2004, kterým je větší zlomek pečlivě opracovaného opukového kvádříku (*obr. 3* a *4*).

Zlomek kvádříku ze spongilitického písčitého slínovce (opuky) nažloutlé „zlatavé" barvy je tvořen svisle a příčně odlomeným fragmentem se zachovalou částí báze, horní plochy a jednoho boku. Dochovaná délka kvádříku je 128 mm, výška (původní rozměr) 89 mm a hloubka (po odlomení) je v maximu 35 mm. Zachovaná stěna se jeví jako neopracovaná strana kvádříku. Plochy báze, horní plochy a boku jsou pečlivě osekané do hladkého povrchu. Boční plocha kvádříku (a v malé míře neopracovaná stěna) nesou dosud výrazné zbytky bílého vápenného nátěru, který je dobře patrný i na fotografii. Opracování kvádříku lze označit jako velice pečlivé.

Opukový kvádřík je tvořen jemnozrnným jílovitým prachovcem s vápnitým tmelem (opukou) v běžném a charakteristickém vývoji pro svrchně křídové bělohorské vrstvy. Provenience opuk představuje vzhledem k jejich široké speciální i stratigrafické variabilitě značný problém. V případě nalezeného kvádříku se přikláníme k názoru, že by mohl pocházet z výchozů v oblasti nedalekého Proseka, kde v minulosti existovala řada drobných opukových lůmků. Vzorek byl makroskopicky srovnáván se

slabě navětralými opukami z chráněného území Prosecké skály i s čerstvým materiálem z výlomu proseckého metra. Odpovídá však nejenom těmto lokalitám, ale také lokalitám pásu mezi Petřínem a Bílou horou. (ústní sdělení V. Cílka).

Z důvodu případného dalšího srovnávání materiálu byl proto v Geologickém ústavu AV ČR pořízen z materiálu kvádříku výbrus (*fototab. 4:2*), který popsal J. Adamovič. Zde chci poděkovat pracovníkům Geologického ústavu V. Cílkovi, J. Adamovičovi a J. Brožkovi za jejich velkou a rychlou pomoc se zpracováním popisovaného matriálu kvádříku a pořízení dokumentačních fotografií.

Petrografický popis (uveden v nezkrácené formě)

Petrografické studium výbrusu horniny na polarizačním mikroskopu Leica (Geologický ústav AV ČR Praha) ukázalo, že horninu lze nazvat jako spongilitický písčitý slínovec s příměsí glaukonitu. Klasty v psamitické až aleuritické zrnitostní frakci tvoří 35–40 % objemu horniny, v ojedinělých písčitých laminách o mocnosti kolem 2 mm 50–60 %. Naprostou většinu klastů tvoří křemen: zrna jsou 0,02 až 0,25 mm velká, subangulární až zaoblená, většinou mírně elongovaná, s nepříliš výraznou přednostní orientací delších os rovnoběžně s průběhem písčitých lamin. Zrna jsou téměř výhradně monokrystalická a většina z nich undulózně zháší. Živec je zastoupen v obsahu do 5 % klastů: jeho kaolinizovaná zrna mají podobu polygonálních průřezů o průměru 0,04–0,06 mm, vyplněných jílovou hmotou, často s difúzními okraji. Poměrně hojná jsou zrna glaukonitu, nazelenalá v procházejícím světle a sytě zelená při zkřížených nikolech, o velikosti do 0,08 mm. Jsou zaoblená, sférická až soudečkovitá, někdy zčásti rozložená na oxihydroxidy Fe. Stabilně tvoří kolem 2 % klastů, v nahloučeninách až 8 %. Goethit (popř. jiný oxihydroxid železa) se vyskytuje v podobě drobných izometrických zrn o velikosti 0,01–0,02 mm, často tvořících agregáty lemující rozložená zrna glaukonitu nebo keříčkovité agregáty. Zaujímá celkově kolem 4 % objemu horniny, kromě toho je železitý oxidický pigment smouhovitě rozptýlen v matrix celé horniny. Bioklasty tvoří do 10 % objemu horniny a jsou představovány úlomky křemitých jehlic hub o délce 0,15–0,3 mm, usměrněných rovnoběžně s písčitými laminami (t.j. s vrstevnatostí). Kromě toho jsou pozorovatelné průřezy schránek foraminifer o průměru 0,12 –0,15 mm a kruhovité až eliptické průřezy schránek ostrakodů o průměru 0,12–0,2 mm. Matrix je tvořena jílovito-karbonátovou hmotou s ojedinělými (do 5 % matrix) opálovými výplněmi drobných nepravidelných dutinek o průměru do 0,04 mm a úzkých (0,6 mm) chodeb vzniklých vrtavou činností organismů, zhruba kolmých na vrstevnatost.

J. Adamovič, 19.8.2005

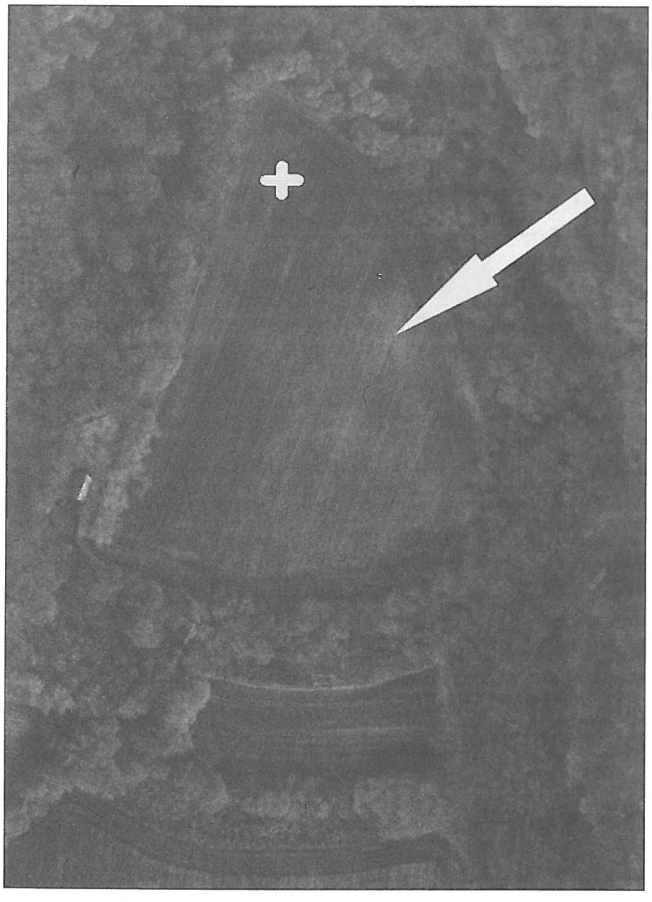

Zlomek románského opukového kvádříku byl nalezen v totožném místě jako zlomek reliéfní podlahové dlaždice (poloha označená křížkem na *obr. 1*) Tato poloha se v areálu hradiště při opakovaných sběrech projevuje výrazně zvýšenou koncentrací přítomnosti opukových zlomků až víceméně výlučnou převahou úlomků kamene z tohoto materiálu. Přitom je podloží i okolí hradiště budováno výlučně pískovcem. Na letitém kolmém leteckém snímku z velké výšky (určen pro mapování v měřítku 1 : 10 000) je tato koncentrace opukových úlomků dobře patrná (*obr. 5*).

Další poloha, s již plošně menším výskytem opuky, se projevuje na snímku na JZ od

Obr. 5. *Praha-Vinoř. Kolmý letecký snímek vinořského hradiště s viditelnými koncentracemi opukových zlomků (světlé partie plochy) pravidelně zachycenými i při sběrech. Hrot šipky označuje polohu nálezu zlomku terakotové dlaždice a kvádříku v prostoru okraje deprese s vyšší kumulací opuky. Křížkem je označena předpokládaná poloha pohřebiště.*

této koncentrace, ale i ta je při sběrech v terénu dobře patrná. Na snímku je šipkou označeno ve zmíněné poloze místo nálezu zlomku dlaždice a opukového kvádříku.

Na tomto místě stojí za zmínku další drobný nález „stavebního" zlomku z totožného místa, kterým je úlomek prvohorního devonského vápence o velikosti 68×49×30 mm (*obr. 6*). Na zlomku je dobře zachovalá fosilie, kterou tvoří část ocasního štítu trilobita rodu *odontochile (hausmani?)*. Opačná strana kamene je prakticky celá pokryta maltou a dokazuje užití kamene ve zdivu (pravděpodobně jde o úlomek většího stavebního kamene). Původ tohoto materiálu můžeme nejblíže hradišti očekávat až na západním okraji Českého krasu, tedy v nejbližší lokalitě v Praze, v prostoru dnešního Braníka – Branických skal nad pravým břehem Vltavy.

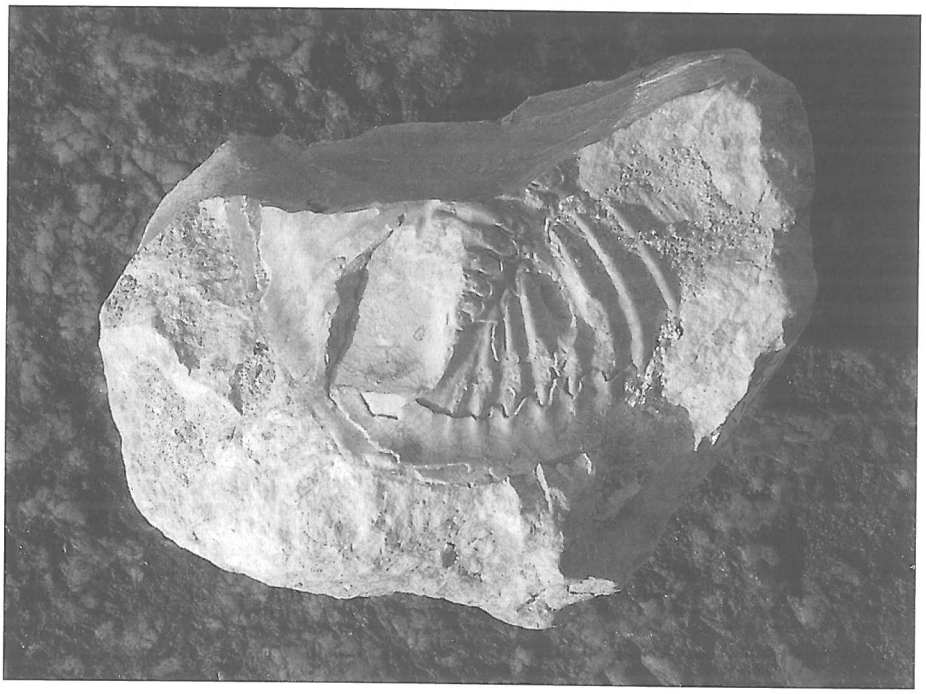

Obr. 6. *Úlomek devonského vápence s otiskem ocasního štítu trilobita rodu odontochile (hausmani?). Fotografie V. Daněček.*

ZÁVĚR

Pokud přijmeme nález terakotové reliéfní podlahové dlaždice z konce 12. století spolu se zlomkem opukového kvádříku za indicie přítomnosti sakrální stavby stojící přímo v opevněném areálu vinořského hradiště, pak snad i výraznější koncentrace zde jinak geneticky nemístní opuky mohou naznačit do jisté míry i situování této stavby. Jednoznačnost tohoto závěru je stírána pozdější přítomností středověké tvrze, která patrně bezezbytku využila zanikající kostelní stavby ať již pojetím do své hmoty či jako vítaného zdroje stavebního materiálu. Jen tak si patrně můžeme vysvětlit naprostou nepřítomnost pískovcového stavebního kamene (i v malých zlomcích), ač je zde v okolí všude snadno dostupný a prakticky celá nejstarší Vinoř je z něj bezezbytku vystavěna. Pro stavbu tvrze „na zeleném drnu" jistě nebudeme předpokládat import kvalitní opuky z velké vzdálenosti.

K poslední ilustraci podoby vnitřní plochy hradiště v době jeho života, resp. i smrti, pak patří v opakovaných sběrech nalézané zlomky lidských kostí. Od zmínek pamětníků o nálezech lidských koster, přes nález zlomku lidské lebky při odborně vedeném povrchovém průzkumu (*Kudrnáč 1964*, 218) až po zkušenosti z opakovaných sběrů v současnosti, se lze vyjádřit k poloze pohřebiště na hradišti. A to do prostoru plochy severního hrotu hradiště, kam je kladena povrchovými průzkumy „nápadná řídkost nálezů, až téměř jejich absence" (*Richterová 1984*, 366). Právě do západní části tohoto prostoru lze jednoznačně situovat plochu s nálezy zlomků lidských kostí, které prakticky na ostatní ploše chybí. Četnost

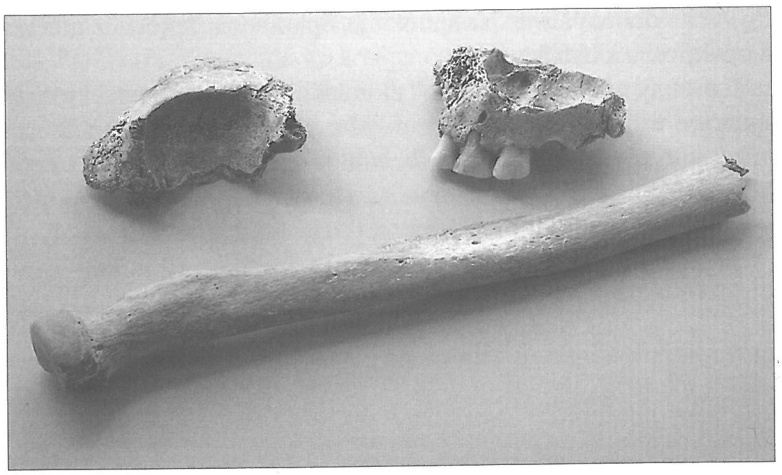

Obr. 7. *Ilustrační fotografie zlomků lidských kostí běžně nalézaných při sběrech v severozápadní partii severní plochy vinořského hradiště. Fotografie V. Daněček.*

a velikost zlomků dlouhých kostí i lidských lebek je zde až překvapivá a jde až k desítkám výrazných úlomků z jednoho sběru. Výsledek takového sběru a velikost zlomků ilustruje fotografie na *obr. 7*, zachycující pouze výmluvnější úlomky – zlomek očnice, horní čelisti s třemi zuby a zlomek kosti paže.

Patrná absence keramických nálezů v této poloze dokazuje respektování tohoto pohřebního prostoru v celém průběhu života opevněné polohy, tedy jak v raném středověku, tak i v době existence tvrze. Pokud tvrz do své hmoty pojala zbytky kostelní stavby, připustíme-li její přítomnost na hradišti, pak patrně i její život respektoval dosud patrné přilehlé pohřebiště.

LITERATURA

Daněček, V. – Lutovský, M. 2002: K raně středověkému hradišti v Praze-Vinoři, Archaeologica Pragensia 16, 47–52.

Hejdová, D. – Nechvátal, B. 1970: Raně středověké dlaždice v Čechách I, II, Památky archeologické 61, 100–183, 395–471.

Kudrnáč, J. 1964: Průzkum vinořského hradiště u Prahy, Archeologické rozhledy 1964, 214–219.

Merhautová, A. 1988: Skromné umění. Ostrovská zdobená terakota. Praha.

Richterová, J. 1984: Povrchový průzkum ve Vinoři, Praha 9, Archaeologica Pragensia 5, 361–367.

Richterová, J. 1997: Povrchový průzkum raně středověkých hradišť v Praze-Vinoři a Královicích. In: Život v archeologii středověku. Praha, 525–534.

Sláma, J. 1988: Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu. Praehistorica 14. Praha.

Sedláček, A. 1998: Hrady a zámky království českého. Díl XV. Praha (reprint).

INDICATORS OF THE APPEARANCE OF THE INTERIOR OF THE EARLY MEDIEVAL ENCLOSURE AT PRAGUE-VINOŘ

One of the latest Prague hillforts has yet to be archaeologically investigated, and is known only from its morphological description and surface artefact collection. The regularly repeated field surveys conducted over recent years have resulted in important discoveries that flesh out our knowledge of the site. In 2002 a fragment of Romanesque floor tiling was found (Daněček & Lutovský 2002, 47–52) at the edge of a broad, shallow depression that has previously been linked to the existence of a fortified manor and associated court, known from written records of the Early Modern period. Publication of the find included discussion of the possibility that Early Medieval church buildings may have existed within the hillfort enclosure. This suggestion has been supported by another surface find, which forms the main subject of this article: in 2004, a large piece of a carefully worked marlstone ashlar was found at roughly the same location as yielded the tile. Further evidence for the presence of an original structure

made of marlstone – a material which must have been brought a relatively long distance – is provided by the higher concentration of marlstone fragments from the same general area as the fine. Repeated finds of human bone in the northern part of the hillfort may indicate the presence of a cemetery.

Vladimír Daněček
Zeměměřický úřad, Pod Sídlištěm 9, 182 11 Praha 8